

IZABELA SZERSZENIEWSKA

Wydział Zarządzania Politechniki Częstochowskiej

<https://orcid.org/0000-0002-4127-3086>

Godność ludzka w kontekście poszanowania kultu przodków przedstawicieli różnych kultur

1. Godność człowieka a poszanowanie kultu przodków – 2. Kult przodków

Godność ludzka ma uniwersalny, ponadkulturowy i ponadnarodowy charakter. Każdy człowiek od chwili narodzin aż do momentu śmierci powinien być traktowany z należytą godnością. Poszanowanie kultu przodków, stanowiące element ludzkiego życia, w inherentny sposób wiąże się z godnością człowieka. Godność w ujęciu aksjologicznym stanowi jeden z najważniejszych desygnatów współczesnego świata. Kult przodków, wpisujący się niejako w tożsamość człowieka, jest wyznacznikiem człowieczeństwa. W soborowej Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* problematyka godności ludzkiej ukazana została jako jedno z najważniejszych zadań, z którymi muszą się zmierzyć chrześcijanie żyjący we współczesnym świecie¹. W rozdziale II części pierwszej tego dokumentu został sformułowany nakaz, by

przewycięzać i usuwać wszelką formę dyskryminacji odnośnie podstawowych praw osoby ludzkiej, czy to dyskryminacji społecznej czy kulturalnej, ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pozycję społeczną, język lub religię, ponieważ sprzeciwia się ona zamysłowi Bożemu².

¹ Janusz Zabłocki. 1986. *Kościół i świat współczesny. Wprowadzenie do soborowej konstytucji pastoralnej „Gaudium et spes”*. Warszawa: Wydawnictwo Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych, 271–281.

² Janusz Zabłocki. 1986. *Kościół i świat współczesny*, 275.

Brak empatii, jak również nieokazanie szacunku godności ludzkiej godzi w dobre imię każdego człowieka, ponieważ pozbawia nas człowieczeństwa. Warto w tym miejscu przytoczyć poglądy prof. Henryka Pilusia, który we wrażliwości na godność ludzką widział swoiste „lekarstwo” na problemy współczesnego świata³.

1. Godność człowieka a poszanowanie kultu przodków

Koncepcja ludzkiej godności swój początek zawdzięcza filozofii starożytnych Greków oraz myślicielom judeochrześcijańskim⁴. Idea sformułowana przez Arystotelesa traktowała godność w kategorii metaforycznego „złotego środka” pomiędzy służalczością a zarozumiałstwem⁵. Marek Kuryłowicz wskazuje, że samo pojęcie godności pochodzi z łacińskiego słowa *dignitas*, oznaczającego godność, szacunek i poważanie⁶.

Należy podkreślić, że wielu myślicieli Kościoła katolickiego w godności ludzkiej upatrywało podstawę chrześcijańskiego personalizmu. Św. Tomasz z Akwinu za najwyższy stopień ludzkiej godności uznawał – wynikające z własnej potrzeby – zwrócenie się ku dobru⁷. Jan Paweł II upatrywał w godności człowieka podstaw humanizmu chrześcijańskiego. W publikacjach oraz homiliach św. Jana Pawła II można odnaleźć wiele odwołań do przedmiotowej sfery życia człowieka⁸.

³ Anna Wawrzonkiewicz-Słomska. 2008. „Człowiek i jego godność w nauce Jana Pawła II w refleksji filozoficznej Henryka Pilusia”. *Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* 1: 41–52; por. też: Henryk Pilus. 1989. „O godności człowieka jako osoby”. *Studia Filozoficzne* 7–8: 163–182.

⁴ Franciszek Janusz Mazurek. 2001. *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 11; por. też Kurt Bayertz. 1995. „Die Idee der Menschenwürde: Probleme und Paradoxien”. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 81 (4): 465; Mirosław Sadowski. 2007. *Godność człowieka – aksjologiczna podstawa państwa i prawa*. Wrocław: Koło Naukowe Doktryn Politycznych i Prawnych, Katedra Doktryn Politycznych Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 11.

⁵ Józef Wroczeński. 2016. „Godność osoby ludzkiej podstawą prawa do wolności religijnej”. *Prawo Kanoniczne* 59 (3): 9.

⁶ Marek Kuryłowicz. 2005. *Słownik terminów, zwrotów i sentencji prawnych łacińskich oraz pochodzenia łacińskiego*. Kraków: Zakamycze, 32; por. też: Józef Wroczeński. 2016. „Godność osoby ludzkiej podstawą prawa do wolności religijnej” 6.

⁷ Św. Tomasz z Akwinu. 1987. *Wykład Listu do Rzymian. Super Epistolam S. Pauli Apostoli ad Romanos*. Tłum. Jacek Salij. Poznań: W drodze, 48–49.

⁸ Jan Paweł II. 1979. *Encyklika „Redemptor hominis”* (16.02.2020). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html; por. też: Jan Paweł II. 1979. *Homilia w Opactwie oo. Cystersów w Mogile* (16.02.2020). <https://diecezja.pl/homilie/homilia-w-opactwie-oo-cystersow-w-mogile-krakow-9-czerwca-1979-r/>; Jan Paweł II. 1995. *Encyklika Evangelium vitae* (16.02.2020). https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html;

Jak podkreśla Włodzimierz Ćwil, Jan Paweł II wskazuje fakt wyniesienia godności ludzkiej przez Chrystusa w momencie zjednoczenia się przez Stwórcę z każdym człowiekiem⁹. Szczególny wymiar ludzkiej godności został zaznaczony przez Jana Pawła II również w orędziu na XXXII Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 1999 r.¹⁰ W przedmiotowym orędziu do wiernych ludzkiej godności przypisano transcendentálny charakter¹¹. Ludzie stworzeni

na obraz i podobieństwo Boże (por. Rdz 1,26-28) i tym samym radykalnie zwróceni ku swemu Stwórcy, pozostają w trwałej relacji ze wszystkimi, którzy zostali obdarzeni tą samą godnością¹².

Nadprzyrodzony charakter godności podkreślony został również w encyklice papieskiej z 1979 r. – *Redemptor hominis*¹³. Jerzy Gałkowski podkreśla, że do filarów naturalnej godności człowieka – w rozumieniu św. Jana Pawła II – zaliczyć należy działanie rozumu, naturalne doświadczenie, jak również ludzką naturę¹⁴. Jan Wroczeński akcentuje natomiast, że zgodnie z konstatacją Jana Pawła II pełna świadomość swojej godności może być uzyskana jedynie poprzez wiarę w Boga¹⁵. Godność ludzka, którą charakteryzuje tak naprawdę uniwersalistyczny charakter, dotyczy każdego człowieka. W tym tonie wypowiedzi zachowane są chociażby konstatacje Jana Pawła II, który wskazywał, że „każdy człowiek ma prawo, by szanowane było jego życie i godność, które stanowią dobra nienaruszalne”¹⁶. Z godnością ludzką w inherentny sposób wiążą się prawa człowieka. Francesco Compagnoni podkreślał, że – w przypadku też katolickiego uczonego Rene Coste’a – założenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka posłużyły do nowego

⁹ Włodzimierz Ćwil. 2010. „Godność osoby ludzkiej źródłem praw człowieka w świetle nauczania Jana Pawła II”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 13: 227.

¹⁰ Jan Paweł II. 1999. *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju*, Orędzie na XXXII Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 1999 r. (13.02.2020). http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/dzien_pokoju_01011999.html.

¹¹ Jan Paweł II. 1999. *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju*.

¹² Jan Paweł II. 1999. *Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju*.

¹³ Jan Paweł II. 1979. *Encyklika „Redemptor hominis”* (16.02.2020). http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html.

¹⁴ Jerzy Gałkowski. 1994. Jan Paweł II o godności człowieka. W *Zagadnienie godności człowieka*. Red. Jan Czerkawski, 103. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; por. też: Ćwil. 2010. „Godność osoby ludzkiej źródłem praw człowieka w świetle nauczania Jana Pawła II” 233.

¹⁵ Wroczeński. 2016. „Godność osoby ludzkiej podstawą prawa do wolności religijnej” 10.

¹⁶ Amnesty International. *Prawa człowieka* (13.02.2020). <https://amnesty.org.pl/co-robimy/prawa-czlowieka/>.

spojrzenia na kwestię idei ludzkiej godności¹⁷. Godność ludzka stanowi bowiem źródło wszelkich wolności oraz praw¹⁸. Jak możemy przeczytać na stronie internetowej *Amnesty International*, prawa człowieka stanowią fundamentalne normy przysługujące ludziom z tytułu „bycia człowiekiem”, takie jak: prawo do edukacji, wolność słowa, prawo do życia¹⁹ czy wreszcie prawo do kultu swoich przodków. Autorka artykułu suponuje bowiem, że godność ludzka może być traktowana jako przejaw szacunku do ludzkiego życia, który wyrażany jest poprzez kult zmarłych przodków.

2. Kult przodków

Ludzie od zawsze oddawali zmarłym cześć. Kult przodków nazywamy manizmem (od słowa *manes*, oznaczającego zmarłych przodków²⁰). W literaturze przedmiotu manizm traktowany jest jako przełomowy moment dla rozkwitu wierzeń religijnych²¹. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że w obszarze problematyki manizmu wyodrębnić można koncepcje animistyczne oraz – co suponuje Herbert Spencer – pewnego rodzaju *ghost theory*, przejawiającą się w wierze w istnienie w ludzkim ciele bytu – ducha²². Należy w tym miejscu zauważyć, że Émile Durkheim rozgranicza pojęcie duszy oraz ducha²³. Durkheim pisze bowiem:

ale dusza to nie duch. Związana jest z ciałem, skąd wychodzi tylko wyjątkowo, a dopóki nie jest niczym więcej, dopóty nie staje się przedmiotem żadnego kultu. Duch przeciwnie, ponieważ na ogół jego siedzibą są określone rzeczy, może dowolnie je

¹⁷ Francesco Compagnoni. 2000. *Prawa człowieka. Geneza, historia i zaangażowanie chrześcijańskie*. Tłum. Stefan Bielański. Kraków: WAM, 54; Mirosław Sadowski. 2007. *Godność człowieka – aksjologiczna podstawa państwa i prawa*. Wrocław: Koło Naukowe Doktryn Politycznych i Prawnych, Katedra Doktryn Politycznych Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 20.

¹⁸ Amnesty International. *Prawa człowieka* (13.02.2020). <https://amnesty.org.pl/co-robimy/prawa-czlowieka/>.

¹⁹ Amnesty International. *Prawa człowieka*.

²⁰ Henryk Swienko. 1981. *Religia i religie*. Warszawa: Iskry, 214–221.

²¹ Kamil Kaczmarek. 2007. *Herbert Spencer a problemy socjologii religii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 115.

²² Kaczmarek. 2007. *Herbert Spencer a problemy socjologii religii*, 115–117.

²³ Émile Durkheim. 2010. *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*. Tłum. Anna Zadrożyńska. Warszawa: PWN, 44.

porzucać, człowiek zaś może nawiązać z nim kontakt, wyłącznie przestrzegając rytualnych środków. Dusza może więc się stać duchem tylko pod warunkiem swego przekształcenia: metamorfoza ta dokonała się w sposób całkiem naturalny dzięki zwykłemu połączeniu istniejących już idei z faktem śmierci²⁴.

Jednocześnie Durkheim podkreśla, że

chcąc uzyskać prawo rozumienia wierzeń i praktyk animistycznych jako pierwotnej formy życia religijnego, należy uczynić zadość potrójnemu *desideratum*: (1) skoro zgodnie z tą hipotezą głównym pojęciem religii jest idea duszy, należy pokazać, w jaki sposób kształtowała się ona, bez zapożyczania jakiegokolwiek składnika z religii wcześniejszej; (2) trzeba następnie ukazać, w jaki sposób dusze stały się przedmiotem kultu i przekształciły się w duchy; i wreszcie (3) ponieważ kult duchów nigdy nie stanowi całej religii, pozostaje do wyjaśnienia wywiedzenie zeń kultu przyrody²⁵.

Autor zasłużonej dla antropologii pozycji pt. *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii* prezentuje tezę, że koncepcja duszy „nasunęłaby się człowiekowi dzięki źle zrozumianej wizji podwójnej egzystencji, którą – z jednej strony – normalnie wiecie na jawie, z drugiej – podczas snu”²⁶.

Spencer przedstawia natomiast konstatację, że metaforycznym filarem kultu przodków jest istnienie tzw. społeczności prostej, rozumianej jako rodzina, na której spoczywają obowiązki wynikające z koneksji. Instytucja rodziny właśnie – zdaniem Spencera – nadaje charakter temu rodzajowi kultu, który określany jest również przez autora jako *family religion*, czy *family cult*. Z przedmiotowym pojmowaniem omawianej kwestii wiąże się przekonanie Spencera o traktowaniu rodzinnego kultu przodków jako najbardziej pierwotnej formy kultu religijnego²⁷. Potwierdzenie tezy angielskiego filozofa i socjologa stanowią liczne przykłady rytuałów plemiennych, które zostały opisane przez Spencera w XX rozdziale dyskursu naukowego pt. *Dane socjologii*²⁸. Warto w tym miejscu podkreślić, że charakterystyczną cechą rodzinnych kultów przodków jest fakt istnienia koherentnego związku między oddającymi cześć i ich życiem doczesnym a przedmiotem kul-

²⁴ Durkheim. 2010. *Elementarne formy życia religijnego*, 44.

²⁵ Durkheim. 2010. *Elementarne formy życia religijnego*, 42.

²⁶ Durkheim. 2010. *Elementarne formy życia religijnego*, 43.

²⁷ Kaczmarek. 2007. *Herbert Spencer a problemy socjologii religii*, 117.

²⁸ Herbert Spencer. *Dane socjologii* (13.03.2020). <https://socrel.edu.pl/index/socklas/hsa/ds/>.

tu. Działania religijne podejmowane są bowiem przede wszystkim w stosunku do zmarłych, których potomkowie znali osobiście²⁹.

Marcel Mauss potwierdza przedmiotową tezę, przywołując pracę badawczą Mauricea Leenharda³⁰. Na przykładzie potlaczu mieszkańców Nowej Kaledonii Leenhard ukazuje fundamentalną rolę, jaką przypisywano zmarłym przodkom w życiu żyjących. W opracowaniu Maussa możemy odnaleźć odwołanie do słów świątecznego herolda z uroczystości pokazu

yamów – jeśli jest gdzieś jakiś stary pilou, przed którym nie byliśmy tam, u Wi... – ten yam zdąży tam śpiesznie, jak niegdyś podobny yam przybył od nich do nas. Powraca zatem sama rzecz. Dalej, w tej samej mowie, to duch przodków pozwala zejść... na te części pożywienia skutkiem ich działania i ich siły. Wynik czynu, jakiego dokonaliście, dziś się objawia. Wszystkie pokolenia znalazły się w jego ustach. Oto inny, nie mniej wyrazisty sposób unaocznienia więzi prawnej: Nasze święta są ruchem igły, który służy związaniu części słomianego dachu, aby uczynić z nich tylko jeden dach, tylko jedno słowo. Powracają te same rzeczy, przechodzi ta sama nić³¹.

Zarówno teorie Durkheima, Maussa, jak i Spencera stanowią dowód na antropologiczną specyfikę kulturowych zachowań wobec zmarłych. Z prac badawczych tych wybitnych antropologów wynika, że wiara w życie pozagrobowe i kult przodków stanowią wspólny, najbardziej pierwotny wyznacznik człowieczeństwa dla ludzi – niezależnie od wyznawanej przez nich wiary. Z wierzeniami wiąże się bowiem – w inherentny sposób – kultura danej społeczności, która bezsprzecznie wpisuje się w uniwersalistyczne, ponadetniczne potrzeby wyższe – duchowe – człowieka, odróżniające ludzi od zwierząt. Bezinteresowna troska o miejsca pochówku stanowi przykład postawy nakierowanej na dobro, co w immanentny sposób wiąże się z ludzką godnością. Takie pojmowanie dobra znajduje odzwierciedlenie – w przywołanych we wcześniejszych fragmentach artykułu – konstatacjach św. Tomasza z Akwinu. W Japonii nieżyjącą osobę otacza się czecią jako *ujigami*, *kami* – bóstwo rodu. Zmarli – w tej kulturze – czczeni są w domowym ceremoniale, w którym wykorzystywane są drewniane tabliczki z wypisanymi imionami nieżyjących przodków oraz ołtarzyki (ołtarzyk shintoistyczny nosi na-

²⁹ Kaczmarek. 2007. *Herbert Spencer a problemy socjologii religii*, 117.

³⁰ Marcel Mauss. 2001. *Socjologia i antropologia*. Tłum. Marcin Król, Jerzy Szacki, Krzysztof Pomian. Warszawa: PWN, 197.

³¹ Mauss. 2001. *Socjologia i antropologia*, 197.

zwę *senzodana* – „półka przodków” lub *mitamadana* – „półka świętych dusz”, natomiast buddyjski ołtarzyk przenośny to *butsudan* – „ołtarz Buddy”³². Traktowanie z estymą nieżyjących przodków wynika z ludzkiej tęsknoty, szacunku do zmarłych, jak również z wiary w życie pozagrobowe.

Przedmiotową tezę autorki artykułu podziela Henryk Swienko. Konstatuje on, że kult zmarłych oraz związane z nim ceremonie obrzędowe i rytuały mogły swój początek zawdzięczać poczuciu solidarności (zwłaszcza w odniesieniu do ludzi związanych więzami rodzinnymi), świadomości jedności grupowej, czy wreszcie uczuciom wynikającym z ludzkiej potrzeby roztoczenia opieki, optymizmu, ufności oraz wyrażenia szacunku dla osób wyróżniających się w jakimś względzie wśród społeczności, np. ze względu na większą zdolność zdobywania pożywienia. Wyobrażenia o istnieniu „jakiejs formy życia po śmierci” mają ponadetniczny i ponadnarodowy charakter, co w bezpośredni sposób wpływa na postrzeganie nieżyjących przodków. Warto w tym miejscu podkreślić, że wszystkie historyczne systemy wierzeń opierały się na kulcie przodków. Swienko prezentuje tezę, że

kult przodków jako składowa część każdego historycznego systemu wierzeniowego zawiera w sobie trzy idee wytworzone w różnych okolicznościach, mające swe specyficzne źródła, ale tak zespolone, że tworzą nową jakość. Do tych idei zaliczyć można wyobrażenie o opiece rodzinno-rodowym, wyobrażenie o przodku totemowym oraz wyobrażenie o duszy zmarłego członka grupy³³.

Siergiej Tokariew przywołanym ideom przypisuje swego rodzaju „role”, które przedstawiają się następująco: idea rodzinno-rodowego opiekuna zakłada traktowanie zmarłego jako patrona – dobroczyńcy i opiekuna rodziny, idea przodka totemowego nadaje „danej postaci tajemniczości, oddalenia, starożytności, nadaje jej cechy półmityczne”, natomiast idea duszy nieżyjącej osoby umacnia indywidualną konkretność przodka, antropomorficzność oraz jego związek z życiem³⁴. Durkheim twierdził, że „społeczność dusz” próbuje ingerować w życie żyjących ludzi, okazując im przychylność lub wrogość. Charakter przedmiotowej ingerencji wynikał z uczuć, jakimi zmarli darzyli za życia poszczególne osoby. Dusze – mające niematerialną postać – mogły bowiem wnikać w ciało żyjących

³² Wiesław Kotański. 1978. Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne Japonii. W *Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne*. Red. Józef Keller, Wiesław Kotański, Włodzimierz Szafranski, Edward Szymański, Witold Tyloch, Tadeusz Żbikowski, 177. Warszawa: Iskry.

³³ Swienko. 1981. *Religia i religie*, 215.

³⁴ Siergiej Tokariew. 1969. *Pierwotne formy religii i ich rozwój*. Warszawa: Książka i Wiedza, 246; Swienko. 1981. *Religia i religie*, 215.

przodków, wywołując różnego typu „zaburzenia” lub zwiększając ludzką „żywołność”. Zachowanie wykraczające poza ogólnie przyjęte schematy, które można uznać w kategorii „szaleństwa”, wskazywało zatem na wpływ „złego ducha”. Człowiek sprawiający wrażenie „natchnionego, wyniesionego ponad samego siebie oraz poziom przeciętnych ludzi” wskazywał natomiast na działalność duszy „dobroczynnej”³⁵.

Koncepcję przodka totemowego odnaleźć można w kulturach totemiczno-rodowych ludzi zamieszkujących dawne obszary dalekiej Północy oraz Syberii (dotyczy to m.in. Ajnów, Niwchów, Oroków, Ulczów, Mansi, Chantów, Ewenów oraz Ewenków). Motyw przodka totemowego – w przypadku przywołanych kultur – przejawia się zwłaszcza w obrzędach „święta niedźwiedzia” oraz „kosmicznego polowania”. Niedźwiedź – traktowany jako przodek ludzi, będący m.in. archetypem ojca, plemion i rodów – poprzez swoją śmierć w wyniku polowania odradzał się do napelnionej nowymi siłami, pozbawionej znamion starości postaci. Analogiczne przesłanie miały rytuały związane z obrzędem „kosmicznego polowania”. Symboliczne zabicie, a następnie zmartwychwstanie kosmicznego łosia wiązało się bowiem z wiosennym odrodzeniem się przyrody i jednoczesnym pojawieniem się nowych zasobów, niezbędnych do przetrwania w tajdze. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że kult postaci mitologicznych oraz przodków totemowych – w przeciwieństwie do kultu zmarłych członków rodziny – nie rozwinął się we wszystkich religiach świata³⁶.

W wielu kulturach, formujących się na przełomie różnych wieków, w różnych rejonach świata, wyrażano tożsame przekonanie w możliwość ingerencji zmarłych w życie żyjących potomków. Istniały wierzenia, w których ludzie wyrażali przekonanie o konieczności zaspokajania potrzeb zmarłych w zakresie pożywienia. Często wiązało się to z wyobrażeniami potomków o objęciu ich swego rodzaju ochroną przez nieżyjących przodków³⁷. Istniały również obrzędy mające na celu uzyskanie przychylności zmarłych³⁸. Przykładem takiego rytuału mogą być dziady – obchodzone niegdyś na ziemiach m.in. Polski, Białorusi i Ukrainy. Chińczycy również organizowali rytualne uczty, np. podczas uroczystości Nowego Roku, obchodzonego zgodnie z kalendarzem księżycowym³⁹. Podobny charakter posiadał zwyczaj Hin-

³⁵ Durkheim. 2010. *Elementarne formy życia religijnego*, 44.

³⁶ Swienko. 1981. *Religia i religie*, 217–220.

³⁷ Fabian Tryl. 2016. *Semickie marzeah a grecki sympozjon. Uczty i kult przodków jako elementy ideologii władzy*. Sandomierz: Wydawnictwo Armoryka, 7–8.

³⁸ Olimpia Swianiewiczowa. 1960–1961. „Dziady białoruskie”. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie* 11: 86–87.

³⁹ Tadeusz Żbikowski. 1978. Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne Indii i Chin. W *Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne*, 128.

dusów, którzy składali ofiary w postaci ryżowych kulek dla kruków postrzeganych jako wcielenia demonów lub duchów przodków⁴⁰. Warto jednocześnie wspomnieć, że Hindusi dokonywali swoistej kategoryzacji dusz zmarłych ludzi, co wiązało się z przypisaniem odpowiednich rytuałów każdej grupie duchów⁴¹. Poparcie zmarłego nabierało szczególnego znaczenia zwłaszcza w przypadku arystokracji oraz władców. Uroczyste uczty z udziałem lub na cześć nieżyjących przodków stanowiły również relewantną część ideologii władzy. Korzeni przedmiotowych uroczystości należy upatrywać w kulturach żyjących na terenach Grecji, Izraela, Syrii oraz Mezopotamii⁴².

U wielu ludzi zamieszkujących Afrykę kult przodków odgrywa relewantną rolę w życiu społeczno-religijnym. Afrykanie bardzo często – zwłaszcza podczas przełomowych momentów życia – zwracają się z prośbą o swego rodzaju wsparcie od zmarłych. Należy podkreślić, że przedmiotowe zachowanie ma instytucjonalny charakter. Afrykańskie rytuały związane z kultem zmarłych przejawiają się w tańcu, przywoływaniu nieżyjących przodków, wspólnym odmawianiu modlitw, składaniu w ofierze pożywienia oraz krwi. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że wielu ludzi zamieszkujących Afrykę – również w czasach współczesnych – obecność niewidzialnych zmarłych w życiu żyjących potomków traktuje w kategorii dogmatu. Niektórzy naukowcy twierdzą, że ofiarowywanie nieżyjącym przodkom napojów, żywności oraz krwi stanowi doświadczenie symboliczne, wyrażające przede wszystkim swego rodzaju podtrzymanie rodzinnych relacji⁴³.

Na szczególną uwagę zasługuje koncepcja rozpatrywania kultu przodków z perspektywy teologicznej. W przedmiotowym kontekście kult przodków może być – w opinii Jana Piotrowskiego – zaakceptowany w częściowy sposób, z perspektywy Bożego Ojcostwa pojmowanego w sposób uniwersalistyczny. Św. Paweł podkreśla bowiem, że wszyscy ludzie – niezależnie od wyznawanej religii – mają tego samego Ojca, którym jest Bóg⁴⁴. Przedmiotowe twierdzenia podziela Nikołaj Fiodorow, ponieważ przedstawia tezę, że korzeni chrześcijaństwa należy upatrywać w pradawnym kulcie przodków. Autor twierdzi, że kult przodków stanowi wyraz pragnienia wskrzeszenia nieżyjących bliskich, jak również pragnienie nieśmiertelności. Wierność okazywana Bogu będącemu „Bogiem ojców” stanowi istotę religijności. Jest

⁴⁰ Żbikowski. 1978. Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne Indii i Chin, 58.

⁴¹ Żbikowski. 1978. Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne Indii i Chin, 65.

⁴² Tryl. 2016. *Semickie marzeah a grecki sympozjon*, 8.

⁴³ Jan Piotrowski. 1997. „Kult przodków w Afryce Subsaharyjskiej i kult świętych – refleksje teologiczne”. *Sympozjum 1* (1): 29.

⁴⁴ Piotrowski. 1997. „Kult przodków w Afryce Subsaharyjskiej i kult świętych – refleksje teologiczne”, 29.

to wierność będąca dochowaniem wiary Bogu. W przedmiotowej perspektywie Bóg rozumiany jest zgodnie z fragmentem Księgi Wyjścia: „Jestem Bogiem ojca twego, Bogiem Abrahama, Bogiem Izaaka i Bogiem Jakuba” (Wj 3,6)⁴⁵.

Stanisław Szydelski prezentuje tezę, że źródeł oddawania czci zmarłym przodkom przez starożytnych Rzymian i Greków należy upatrywać w przekonaniu, że działania takie służą „interesowi” rodziny – podtrzymaniu jej ładu, tradycji oraz spoistości. Warto jednocześnie podkreślić, że jednym z motywów kultu przodków jest również pietyzm okazywany nieżyjącym przodkom oraz przekonanie o istnieniu opieki „z zaświatów” sprawowanej przez zmarłych bliskich⁴⁶. Chińczycy – w myśl zasad Konfucjusza – wyrażali przekonanie, że duchy zmarłych przodków w inherentny sposób oddziałują na życie żyjących potomków⁴⁷. Chińczycy żyjący 3000 lat p.n.e.⁴⁸ wyrażali głębokie przekonanie, że istnieje świat pozagrobowy, co przejawiało się w chińskim zwyczaju grzebania wraz ze zmarłymi dostojnikami np. służby w celu zapewnienia prominentom swego rodzaju towarzystwa oraz usług⁴⁹. W przypadku miejsca pochówku cesarza (*Mikada*) przestąpienie grobu uznawane było przez ludność Japonii za profanację. Naruszenie sfery *sacrum* karane było koniecznością popełnienia przez samuraja harakiri, natomiast w odniesieniu do „człowieka z ludu” przewidziana była „kara gardłowa”. Turcy – aby upamiętnić kult przodków – sytuowali nekropolie w pobliżu arterii komunikacyjnych. Miało to stanowić rodzaj przypomnienia dla użytkowników drogi, do których obowiązków należy zaliczyć odmawianie modlitw za zmarłych⁵⁰.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że w wielu przypadkach inherentnym atrybutem kultu zmarłych stawały się obiekty małej architektury, takie jak kapliczki lub posągi. Mieszkańcy zamieszkujący wyspy położone na Oceanie Spokojnym dla uczczenia nieżyjących przodków montowali przed swoimi domostwami wysokie, drewniane figury wyobrażające zmarłych bliskich. Przedmiotowe figury miały pełnić funkcję swego rodzaju stróża rodzin i domów⁵¹. Warto podkreślić, że kult

⁴⁵ Michał Milczarek. 2013. *Z martwych was wskrzesimy: Filozofia Nikolaja Fiodorowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 116–118.

⁴⁶ Stanisław Szydelski. 1917. *Kult ogniska domowego i przodków*. Poznań: Spółka Wydawnicza Ostoja, 8.

⁴⁷ Aniela Piszowa. 1926. *Kult zmarłych u różnych narodów*. Tarnów: Nakładem drukarni Józefa Pizsa, 18.

⁴⁸ Zbigniew Wesołowski. *Religijność u podstaw tradycji chińskiej i społeczeństwa* (10.02.2020). <https://wydawnictwodialog.pl/upload/570a34aadfce57.21777676.pdf>.

⁴⁹ Piszowa. 1926. *Kult zmarłych u różnych narodów*, 18.

⁵⁰ Piszowa. 1926. *Kult zmarłych u różnych narodów*, 21.

⁵¹ Szydelski. 1917. *Kult ogniska domowego i przodków*, 10.

przodków związany był również z przedmiotami materialnymi w przypadku Grecji oraz Japonii. Na „pamiątkę umarłym” w przedmiotowych krajach składa się greckie „figurki tanagryjskie” oraz japońskie *netzke*⁵².

Poszanowanie zmarłych osób może przejawiać się również w dbałości o groby nieżyjących przodków. Aniela Piszowa twierdzi, że groby stanowią najbardziej obfite źródło pouczeń oraz najrzewniejsze wspomnienie ludzkiego życia⁵³. Dla Piszowej „kamienie cmentarne” – będące w rozumieniu autorki znakiem pochówku wszystkich ludzi, niezależnie od czasu, kultury, religii, w której przyszło im żyć – stanowią nieocenione fragmenty dziejowych dokumentów⁵⁴. Piszowa suponuje:

Nie żywi, lecz umarli grają główną rolę w życiu narodu. Oni są twórcami jego moralności i bezwiednymi sprężynami jego czynów, będących odbiciem zbiorowej duszy danego narodu, oznaką widzialną rzeczy niewidzialnej, ale bardzo realnej⁵⁵.

Chrześcijanie – zwłaszcza przed Świętem Zmarłych (Zaduszkami⁵⁶) oraz uroczystością Wszystkich Świętych – ze zwiększonym nasileniem dokonują prac porządkowych na nekropoliach. Jak możemy przeczytać na stronie internetowej Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, dawniej dominowały na cmentarzach mogiły ziemne, które były otoczone oraz porośnięte roślinami⁵⁷. Z tego właśnie powodu wiele starych polskich cmentarzy zachowało dawny charakter i wygląd. Chrześcijanie porządkując mogiłę przodka oraz otoczenie grobu często wyrwiają z korzeniami niepotrzebne, ich zdaniem, rośliny. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że takie zachowanie jest niedopuszczalne na cmentarzach żydowskich, gdzie nie można usuwać korzeni krzewów i drzew⁵⁸.

Jednym z założeń judaizmu jest uznanie świętego charakteru zarówno tego, co ma fizyczne, jak i duchowe cechy. Ciało traktowane jest jako naczynie na świętość, natomiast dusza pojmowana jest jako źródło świętości. Zgodnie z prawem

⁵² Piszowa. 1926. *Kult zmarłych u różnych narodów*, 20.

⁵³ Piszowa. 1926. *Kult zmarłych u różnych narodów*, 7.

⁵⁴ Piszowa. 1926. *Kult zmarłych u różnych narodów*, 21.

⁵⁵ Piszowa. 1926. *Kult zmarłych u różnych narodów*, 8–9.

⁵⁶ Bożena Łomacz. 1995. Dzień Zaduszny. W *Encyklopedia katolicka*. Red. Romuald Łukaszyk, Ludomir Bieńkowski, Feliks Gryglewicz, 593–596. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

⁵⁷ Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu. *Przyrodnicy o zieleni na cmentarzach* (10.02.2020). http://www.glos.upwr.edu.pl/aktualnosci/46889/przyrodnicy_o_zieleni_na_cmentarzach.html.

⁵⁸ Komisja Rabiniczna do Spraw Cmentarzy. 2020. *Wytyczne Komisji Rabinicznej do Spraw Cmentarzy* (pismo uzyskane przez autorkę artykułu od Komisji Rabinicznej do Spraw Cmentarzy).

i tradycją żydowską ludzkie ciało po śmierci jest święte do momentu dnia Sądu Ostatecznego. Kości nieżyjących osób pozostają więc święte oraz nienaruszalne. Wyznawcy judaizmu wyrażają przekonanie, że dusza oraz ciało stanowią inherentną całość również po śmierci. Przemieszczenie kości nieżyjących osób wiąże się z zakłóceniem spokoju duszy, która jest w niebie, ponieważ kości są uznawane przez wyznawców religii mojżeszowej za szczególny rodzaj *sacrum*. Ciała zmarłych należy pogrzebać w ziemi. Kremacja zwłok oraz ich ekshumacja (za wyjątkiem szczególnych przypadków) jest zakazana, podobnie zresztą jak pozostawianie ciał zmarłych ponad poziomem gruntu. Z uwagi na względy religijne jakakolwiek ingerencja w grunt znajdujący się na żydowskich cmentarzach jest zakazana, ponieważ może ona doprowadzić do naruszenia kości nieżyjących przodków. Żydowska tradycja zakłada, że macewy (będące nagrobkami) są własnością zmarłych. W przypadku przemieszczenia nagrobków powinny być one przywrócone na cmentarz, z którego pochodzą. Niedozwolone jest jednak sugerowanie, że macewy znajdują się w miejscu pierwotnego pochówku. W przedmiotowej sytuacji Komisja Rabiniczna zaleca utworzenie lapidarium. Lapidarium znajdowałoby się w pobliżu ogrodzenia lub byłoby z nim scalone. Macewy należy montować tak, aby możliwe było przeczytanie inskrypcji. Komisja Rabiniczna decyduje o sposobie ekspozycji macew oraz o lokalizacji lapidarium. Warto w tym miejscu podkreślić, że podnoszenie cmentarnych płyt macew (niezależnie od tego, czy zostały np. zarośnięte lub przewrócone) stanowi działanie niepożądane. Do działań, którymi można urazić pamięć o zmarłych przodkach (w przypadku kultury żydowskiej), należy zaliczyć: wykonywanie pracy w święta, szabaty; naruszanie struktury gruntu; używanie bez zgody Komisji Rabinicznej ciężkiego sprzętu na żydowskich nekropoliach; usuwanie korzeni drzew oraz krzewów; odkopywanie płyt nagrobnych; samowolne grzebanie kości; podkopywanie ogrodzenia cmentarzy; otwieranie grobów⁵⁹.

Działania dozwolone na terenach żydowskich nekropoli obejmują natomiast: redukcję fragmentów bylin, krzewów i drzew oraz roślin jednorocznych i dwuletnich do poziomu powierzchni gruntu; biologiczne usunięcie karp drzew; wypalanie, z poszanowaniem przepisów BHP, na żydowskich cmentarzach chwastów, gałęzi oraz innych części roślin; przywożenie dodatkowych warstw gruntu pozbawionego jakichkolwiek zanieczyszczeń; czyszczenie płyt nagrobków; montaż tablic pamiątkowych i informacyjnych zgodnie z wytycznymi Komisji Rabinicznej⁶⁰.

⁵⁹ Komisja Rabiniczna do Spraw Cmentarzy. 2020. *Wytyczne Komisji Rabinicznej do Spraw Cmentarzy*.

⁶⁰ Komisja Rabiniczna do Spraw Cmentarzy. 2020. *Wytyczne Komisji Rabinicznej do Spraw Cmentarzy*.

*

Podsumowując powyższe refleksje, należy podkreślić, że godność ludzka ma uniwersalistyczny charakter. Niezależnie od wyznawanej religii, miejsca zamieszkania, statusu społecznego, czasów, w których przyszło funkcjonować ludziom – godność ludzka stanowi nierozzerwalną część życia każdego człowieka. Wszystkie działania przeciwko godności ludzkiej są tak naprawdę wymierzone przeciwko każdemu z nas. Kult przodków – przybierający bardzo różną formę – posiada relewantne znaczenie w kontekście ludzkiej godności. Niezależnie od wyznawanej religii, pochodzenia etnicznego, miejsca zamieszkania dla każdego człowieka miejsce pochówku, zwłaszcza kochanych osób, jest szczególnie ważne.

*

Bibliografia

- Amnesty International. *Prawa człowieka*. <https://amnesty.org.pl/co-robimy/prawa-czlowieka/> (13.02.2020).
- Bayertz Kurt. 1995. „Die Idee der Menschenwürde: Probleme und Paradoxien”. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 81 (4): 465–481.
- Compagnoni Francesco. 2000. *Prawa człowieka. Geneza, historia i zaangażowanie chrześcijańskie*. Tłum. Stefan Bielański. Kraków: WAM.
- Ćwil Włodzimierz. 2010. „Godność osoby ludzkiej źródłem praw człowieka w świetle nauczania Jana Pawła II”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 13: 227–241.
- Durkheim Émile. 2010. *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*. Tłum. Anna Zadrożyńska. Warszawa: PWN.
- Gałkowski Jerzy. 1994. Jan Paweł II o godności człowieka. W *Zagadnienie godności człowieka*. Red. Jan Czerkawski, 103. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Herbert Spencer. *Dane socjologii*. <https://socrel.edu.pl/index/socklas/hsa/ds/> (16.02.2020).
- Kaczmarek Kamil. 2007. *Herbert Spencer a problemy socjologii religii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Komisja Rabiniczna do Spraw Cmentarzy. 2020. *Wytyczne Komisji Rabinicznej do Spraw Cmentarzy* (pismo uzyskane przez autorkę artykułu od Komisji Rabinicznej do Spraw Cmentarzy).
- Kotański Wiesław. 1978. Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne Japonii. W *Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne*. Red. Józef Keller, Wiesław Kotański, Włodzimierz Szafrąński, Edward Szymański, Witold Tyloch, Tadeusz Żbikowski, 141–266. Warszawa: Iskry.
- Kuryłowicz Marek. 2005. *Słownik terminów, zwrotów i sentencji prawniczych łacińskich oraz pochodzenia łacińskiego*. Kraków: Zakamycze.

- Lomacz Bożena. 1995. Dzień Zaduszny. W *Encyklopedia katolicka*. Red. Romuald Łukaszyk, Ludomir Bieńkowski, Feliks Gryglewicz, 593–596. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Mauss Marcel. 2001. *Socjologia i antropologia*. Tłum. Marcin Król, Jerzy Szacki, Krzysztof Pomian. Warszawa: PWN.
- Mazurek Franciszek Janusz. 2001. *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Milczarek Michał. 2013. *Z martwych was wskresimy: Filozofia Nikołaja Fiodorowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Piłuś Henryk. 1989. „O godności człowieka jako osoby”. *Studia Filozoficzne* 7–8: 163–182.
- Piotrowski Jan. 1997. „Kult przodków w Afryce Subsaharyjskiej i kult świętych – refleksje teologiczne”. *Symposium* 1 (1): 25–35.
- Piszowa Aniela. 1926. *Kult zmarłych u różnych narodów*. Tarnów: Nakładem drukarni Józefa Piszca.
- Sadowski Mirosław. 2007. *Godność człowieka – aksjologiczna podstawa państwa i prawa*. Wrocław: Koło Naukowe Doktryn Politycznych i Prawnych, Katedra Doktryn Politycznych Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Swianiewiczowa Olimpia. 1960–1961. „Dziady białoruskie”. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie* 11: 86–87.
- Swienko Henryk. 1981. *Religia i religie*. Warszawa: Iskry.
- Szydelski Stanisław. 1917. *Kult ogniska domowego i przodków*. Poznań: Spółka Wydawnicza Ostoja.
- Tokariew Siergiej. 1969. *Pierwotne formy religii i ich rozwój*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Tryl Fabian. 2016. *Semickie marzeah a grecki sympozjon. Uczty i kult przodków jako elementy ideologii władzy*. Sandomierz: Wydawnictwo Armoryka.
- Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu. *Przyrodnicy o zieleni na cmentarzach*. http://www.glos.upwr.edu.pl/aktualnosci/46889/przyrodnicy_o_zieleni_na_cmentarzach.html (10.02.2020).
- Wawrzonkiewicz-Słomska Anna. 2008. „Człowiek i jego godność w nauce Jana Pawła II w refleksji filozoficznej Henryka Piłuska”. *Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* 1: 41–52.
- Wesołowski Zbigniew. *Religijność u podstaw tradycji chińskiej i społeczeństwa*. <https://wydawnictwodialog.pl/upload/570a34aadfce57.21777676.pdf> (10.02.2020).
- Wroceński Józef. 2016. „Godność osoby ludzkiej podstawą prawa do wolności religijnej”. *Prawo Kanoniczne* 59 (3): 3–18.
- Zabłocki Janusz. 1986. *Kościół i świat współczesny. Wprowadzenie do soborowej konstytucji pastoralnej „Gaudium et spes”*. Warszawa: Wydawnictwo Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych.
- Żbikowski Tadeusz. 1978. Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne Indii i Chin. W *Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne*. Red. Józef Keller, Wiesław Kotański, Włodzimierz Szafranski, Edward Szymański, Witold Tyloch, Tadeusz Żbikowski, 23–140. Warszawa: Iskry.

*

Streszczenie. Godność ludzka ma uniwersalny, ponadkulturowy i ponadnarodowy charakter. Każdy człowiek od chwili narodzin aż do momentu śmierci powinien być traktowany z należytą godnością. Poszanowanie kultu przodków, stanowiące element ludzkiego życia w inherentny sposób wiąże się z godnością człowieka. Celem artykułu jest zaprezentowanie znaczenia godności ludzkiej w kontekście poszanowania kultu przodków przedstawicieli różnych kultur.

Słowa kluczowe: godność ludzka, kult przodków.

Abstract: Human Dignity in the Context of Respect for Ancestors Worship of Representatives of Different Cultures. Human dignity has a universal, supracultural and supranational character. Everyone should be treated with due dignity from birth to death. Respect for ancestor worship, which is part of human life, is inherently related to human dignity. The purpose of the article is to present the importance of human dignity in the context of respect for the worship of ancestors of representatives of different cultures.

Keywords: human dignity, ancestor worship.

